

Г.Д. Казьмирчук

ВІЗИТАЦІЙНІ ІНСПЕКЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ МІСТЕЧКА КАЛЬНИКА – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КЛІРУ

У статті розкривається соціальний і релігійний розвиток кліру і прихожан містечка Кальника у XVIII ст. на основі нововиявлених документів інспекції Греко-католицької церкви.

Ключові слова: візитація, інспекція, Греко-католицька церква, містечко, Кальник, соціально-економічний розвиток, клір.

Протягом кількох століть на Правобережжі України панівною була Греко-католицька церква. Її підтримувала королівська влада Речі Посполитої і місцеві польські магнати й шляхта. Служителі цієї церкви займали значні позиції у соціальному, релігійному й економічному житті регіону, зокрема й містечка Кальника. Наземлях Правобережжя, Галичини й Волині існувала Київська уніатська митрополія. Вона у свою чергу поділялася на крилоси (Барський, Брацлавський, Галицький та ін.), які склалися із намісництв (Брацлавський крилос мав 10 намісництв: Браїлівське, Брацлавське, Вінницьке, Кальницьке тощо) та деканатів. Такий церковний устрій протягом XVII-XVIII ст. не був сталим: мінялися крилоси, намісництва, деканати, єпархії. Містечко Кальник у документах візитаційних перевірок називався центром намісництва, деканату та протопопії.

Візитації – це системний опис греко-католицьких храмів. Вони проводилися відповідно створеною комісією у складі кількох парохів або одного візитатора. Після перевірок склалися документи-звіти – акти (протоколи) генеральних і деканатських візитацій [5, 337]. Низку подібних документів, від однієї або кількох сторінок, описував український дослідник Ігор Сковчиляс. Власне він найґрунтовніше опрацював Генеральні візитації за 1726-1727, 1730-1733, 1738-1744, 1745-1748 рр., де згадується Кальницьке намісництво. Відповідно до визначених вище років візитації у Кальницькому намісництві було 24, 24, 24, 55 церков. За 1726-1727 р. візитаційних документів Кальницького намісництва не збереглося, за 1730-1733 р. збереглося 24 описи, за 1738-1744 – жодного. За наступні 1745-1748 рр. також описів візитації не збереглося. Прізвище візитатора за 1726-1727 рр. не встановлено, а за наступні періоди відповідно: Гедеон Загачевський, Єронім Жураковський, Севастян Білінський [4].

Ігорем Сковчилясом не описані ще дві, відомі нам, візитації. Дві зберігаються у Державному архіві Житомирської області за 1758 р. (протопресвітерська) [2, арк. 13зв.-14], а друга генеральна за 1782 р. [2, арк. 3-4 зв.]. Ще одна зберігається в Інституті рукопису НБУ НАН

України за 1789 р. [8, арк. 1-3]. У цих документах прослідковується вплив уніатів у містечку Кальнику як центру Кальницького деканату. Піонерами візитаційних студій там були Іван Франко та Ісидор Шараневич, Богдан Барвінський, Меланія Бордун, Іван Крип'якевич та ін. Ігор Сковчиляс системно й ґрунтовно досліджує це надзвичайно важливе архівне джерело. Його статті та двотомна робота з документами свідчать, що ця проблема цікавить молодих українських дослідників.

І. Сковчиляс обрав предметом вивчення дисертаційного дослідження візитації Кальницького деканату за 1730-1733 рр. Зокрема, автор праці відзначає, що Кальницький деканат згадується раніше – у 1701 та 1721 рр., але конкретна кількість його храмів залишається невідомою. Найбільш ґрунтовно описується храми цього деканату за 1730-1733 рр. [6, 97, 131]. У додатках дисертант подає кілька карт Львівської єпархії, де відзначається Кальник як центр однойменного деканату [6, 223, 227-228].

Автор дисертаційної роботи детально охарактеризував зміст візитацій, виділяючи при цьому 17 пунктів, на які інспектори давали детальну відповідь. Інколи запитань було менше, що свідчило про поступове формування типових вимог. Крім статистичних та демографічних відомостей, візитатори інколи акцентували увагу й на політичних подіях, стихійних лихах. Недоліком таких документів була відсутність у них матеріалів про простих мирян [6, 104-105].

Акти, які складали візитатори, були, можна вважати на сучасний манер, типовими. Вони, як правило, включали наступні складові: коли і з якого матеріалу побудована церква, хто був її патроном; забезпечення храму необхідним церковним начинням; хто відправляв службу, його сан і посада; матеріальний стан священика, інколи підсумкова таблиця деканату тощо.

У 1757 р. була проведена протопресвітерська візитація. Кальницьким деканом тоді був о. Стефан Комарницький. Цілком вірогідно, він і проводив візитацію. Кальницьким парохом тоді був чесний отець Йосип Поторжинський. Він вів спокійне життя, навчав парафіян Катехизми. Храм у 1720 р. отримав благословення від Холмського єпископа Йосипа Левицького, затверджене київським митрополитом Анастасієм Шептицьким. Патроном храму був власник містечка князь Чорторійський.

Греко-католицький храм у Кальнику був побудований із дубових брусів, пофарбований, мав великий вітвар, у якому знаходилось чотири намісні ікони, забезпечений богослужбовою літературою (Євангеліє, Службники, Требник Львівський, Апостол, можливо Київський). У візитації записані процесійний хрест, дві хоругви з полотна, два облачення тощо. Біля церкви була дзвіниця з 5 дзвонами. Цвинтар не був обнесений парканом.

Всіх парафіян у храмі нараховувалося 234 особи. Парох використовував церковні ґрунти вільно, тобто без обмежень [2, арк. 13-14 зв.]. Візитатор зажадав від пароха настелити підлогу в храмі, облаштувати цвинтар при допомозі парафіян.

Наступну, генеральну, візитацію провів 27 листопада 1782 р. володарський декан, одночасно сквирський парох Григорій Лапинський. Кальницьким священиком тоді був 50-річний Василь Говінський, який закінчив клас філософії. У містечку було 150 дворів, у яких проживало 936 дорослих осіб і 183 малолітні [1, арк. 1]. У цій візитації більше уваги було приділено опису храму. Він був трьохповерховим, з трьома банями, які завершувалися залізними хрестами. Дах покритий гонтом, а стіни шальовані дубовими дошками. Споруда мала дві двері – із заходу та з півдня, які кріпилися на металевих петлях і мали внутрішні засуви. Храм освітлювало вісім вищих та стільки ж середніх вікон без металевих ґрат. Підлога була вистелена липовими дошками. Пишний різьблений іконостас з царськими вратами та двома бічними дверцятами відділяв вівтар, який у свою чергу поділявся прекрасними стовпчиками. У вівтарі, пофарбованому під срібло і золото, знаходився образ «Господа Ісуса Назаретського» й інше необхідне для служби церковне начиння. Дзвіниця на той час стояла незавершеною, а цвинтар був не загороджений [1, арк. 4зв.].

16 січня 1790 р. Ямпільський декан Григорій Любанський розпорядився здійснити огляд (візитацію) Кальницького деканату. Його провели під керівництвом превелебного отця Андрія Плесецького. У ньому також взяли також Кальницький декан, який одночасно був парохом с. Кошланів. Тоді ж Кальницьким парохом був Ієронім Марковський. До складу комісії входили й інші парохі: Михайло Шидловський, Августин Більський, Василь Плотницький. У результаті роботи цієї комісії був підготовлений документ візитації, який складався із 214 аркушів [1, арк. 1]. Він розпочинався описом церкви містечка Кальника. Після цього йшов подібний опис ще 43 церков Кальницького деканату.

Відповідно до опису Кальницької церкви, якою «опікувався» власник містечка Юзеф Плятер, вона стояла на необлаштованому пагорбі, була збудована з чотирьох граних брусів, оброблених сокирою, ззовні дошками не обшита, за винятком віконних проїм [1, арк. 1зв.]. Хрестоподібна в плані, вона мала з двох сторін прибудови з окремими входами. Перед вхідними дубовими дверима розташовувався відкритий ганок закриттям, яке вичалося маленькою банькою. Літні двері закривалися залізним засувом. У нижньому ярусі знаходилося 6 квадратних вікон, у вищому – 8 круглих вікон без залізнних ґрат [1, арк. 1зв.]. Храм мав три бані: дві з чорними металевими хрестами, третю з – позолоченим.

У внутрішньому інтер'єрі привертав увагу різьблений п'ятиярусний іконостас, пофарбований зеленою фарбою з використанням позолоти й ліпнини. За ним, на стіні, висіла намальована на тканині ікона, яку називали «Небо». Іконостас прикрашався іконою Ісуса, намальованою на дошках без шат, Божої Матері (копія Ченстоховської ікони Божої Матері). Підлога була вистелена добротною дубовою дошкою.

Церковне начиння складалося з жертovníка, свічника, антими́нса (антимена), ще одного антими́нса, подарованого Феліціаном Пилиповичем Володкевичем, 2 позолочених келишків, пари бронзових ліхтарів на вівтарі і ще з бронзового круглого ліхтаря, однієї бронзової і однієї білої з композиційною прикрасою кадильниці, ложечки, одного бронзового дзвіночка, чудового вівтарного срібного хреста з позолоченими «особками». У церкві знаходилося й кілька видів убрання для парохів, службова література [1, арк. 1зв.].

Дзвіниця була побудована окремо від церкви. Вона мала чотири дзвони, найбільший з яких важив 40 оків (1 ок – 1,282 кг.). Біля церкви знаходився цвинтар (70 ліктів довжиною і 56 ліктів шириною). Він тягнувся із сходу на захід і був огорожений стовпами різних сортів деревини [1, арк. 1зв.].

Кальницьким парохом був Василь Головінський, який одночасно був і кальницьким деканом, а після нього – Ян Шумович. Ще від 16 серпня 1760 р. священнослужителі володіли одним полем у «трьох руках»: 18 днів оранки, сіножатями на 20 косарів. Вони були звільнені від всіляких чиншів та податків. Парох В. Головінський побудував садибу через тракт від церкви (113 на 102 ліктів землі). Після смерті його удова вийшла заміж за пароха Ієроніма Маяковського і земля дісталася йому [8, арк. 2].

7 грудня 1867 р. Олександр II схвалив прийняті Сенатом правила про будівництво нових та ремонт старих храмів у дев'яти західних губерніях імперії. Ухвала складалася з 58 параграфів і стосувалася різних боків діяльності церковно-будівельного присутствія. Розділ 6 «Загальних правил для облаштування церков» дозволяв будувати кам'яні церкви при наступних умовах: приход повинен мати не менш як 1500 прихожан обох статей; у населених пунктах, де є католицькі костели чи чудотворні ікони, що викликало значний приплив паломників; у містах, де є відповідний будівельний матеріал [3, 377]. Дерев'яні храми будувалися або відновлювалися при умові наявності кам'яного підмурку. Всередині і зовні дерев'яні стіни повинні були шальовалися дошкою і фарбуватися олійними фарбами, а дах мав бути укритий залізом [3, 377].

Самодержавний уряд дбав про утримання храмів у належному стані, особливо у другій половині XIX ст., коли більшість церковних приміщень стали ветхими і вимагали заміни або

ремонту. Відповідно до розпорядження Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, генерал-лейтенанта графа Олексія Павловича Ігнат'єва будуть складені відомості про побудову нових та реконструкцію старих храмів з 1868 по 1890 роки. За цей період у Київській губернії буде побудовано і відремонтовано 603 храми [7, арк. 22-22зв.], з них 63 в Липовецькому повіті на загальну суму 363583 руб. [7, арк. 24 зв., 33, 43 зв., 49 зв.]. Із інструкції стає відомо, що генерал-губернаторові необхідно було подати інформацію про відбудовані або відремонтовані храми на кошти прихожан і «за рахунок церковно-будівельного кредиту», «відомість про число новозбудованих і капітально відбудованих церков за той же період за рахунок прихожан без допомоги казни» [7, арк. 22-22 зв., 24 зв., 33, 43 зв., 49 зв.].

Таким чином, аналіз візитацій кальницького деканату вимагає нового підходу при висвітленні демографічних, соціальних та релігійних чинників розвитку містечка Кальника, ролі його парохів, архітектури храму, його внутрішнього начиння. Візитації розкривають розвиток Греко-католицької церкви в селі, взаємовідносини кліриків із місцевим населенням. Демографічні проблеми, зокрема кількості населення XVIII ст., вирішуються завдяки дослідженню візитацій. Рівень освіти парохів-священиків визначається інспекційними документами.

Посилання

1. Державний архів Житомирської області (далі - ДАЖО), ф. 178, оп. 53, спр. 38.
2. ДАЖО, ф. 178, оп. 53, спр. 20.
3. О порядке устройства православных церквей в девяти губерниях Западного края // ПСЗРИ. Собрание второе. – Т. XLII. 1867. – СПб., 1871. – С. 377.
4. Сочилиас І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2004. – Додаток № 1.
5. Сочилиас І. Документи архіву Кам'янецької уніатської консисторії XVIII ст. у фондах Кам'янець-Подільського музею-заповідника // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка в Україні та ін., 1999. – С. 337.
6. Сочилиас І.Я. Протоколи генеральної візитації Львівської єпархії 1730–1733 рр. як історичне джерело. Дис...канд. іст. наук. – К., 1999. – С. 97, 131.
7. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 575, спр. 8.
8. Wizyta dekanatu Kalnickiego i Zywotowskiego // Інститут Рукопису НБУ НАН України, ф. 1, спр. 2478.

Казьмирчук Г.Д. Визитационные инспекции Греко-католической церкви городка Кальника – важный источник социально-экономического развития клира

В статье раскрывается социальное и религиозное развитие клира и прихожан городка Кальника в XVIII ст. на основе обнаруженных впервые документов инспекции Греко-католической церкви.

Ключевые слова: визитация, инспекция, Греко-католическая церковь, местечко, Кальник, социально-экономическое развитие, клир.

Kazmyrchuk H.D. Visitation inspections the Byzantine-rite Catholic Church of Kalnyk's township – the important source of social-economic development of the clergy

In the article the social and the religious development the clergy and church members of Kalnyk's township at the XVIII century is analyzed from unknown documents the Byzantine-rite Catholic Church.

Key words: the visitation, inspections, the Byzantine-rite Catholic Church, the township, Kalnyk, the social-economic development, the clergy.

29.03.2011 p.

УДК 94(477):929.7.032

М.В. Маханьков

ДВОРЯНСЬКІ РОДИ ГЛУХІВЩИНИ У XVIII СТ. (1708-1782 РР.)

У статті подані умови виникнення дворянських родів Глухівщини у XVIII ст., прізвища дворян, знайдені у різних джерелах, що слугуватимуть підґрунтям у встановленні генеалогічних зв'язків між поколіннями.

Ключові слова: «Глухівський період», демократизм, генеалогія, нащадки, дворянство, родовід.

Дворянство – вищий правлячий суспільний стан, який виник на ґрунті державної служби. Слово «дворянин» зустрічаємо не раніше другої половини XII ст. У той час їм називали людей, що мешкали поряд із князівським двором, котрі у нагороду за служіння отримували харчі або землю у вотчину (спадщину). Згодом дворянином можна було стати, отримавши відповідне звання і чин. Спадкове дворянство передавалось жінкам і законним дітям; особисте – від чоловіка до дружини. Дворянин за різні злочини міг бути позбавлений свого звання, прав і привілеїв. Потомственні дворяни по володінню нерухомої власності заносились у родинні книги [1, 11-12].

Представники українського дворянства у переважній більшості були прямими наступниками козацької старшини доби Гетьманщини, при чому старшина, що складала правлячий клас, головним чином вийшла з народу. Лише окремі роди були нащадками шляхти, що мешкала на Глухівщині ще до Хмельницького, чи мали іноземне походження, але здобули собі старшинські звання та чини.

Глухів з наданим йому Польщею Магдебурзьким правом користувався правами на самоуправління і судочинство, пільгами у веденні ремесел і торгівлі. Він увійшов до числа 17 міст Гетьманщини, яким воно знову було підтверджено російським царем. Після обрання гетьманом стародубського полковника І.І. Скоропадського у листопаді 1708 р., Глухів стає столицею гетьманської України. Вирішальними факторами у цьому стали його міська інфраструктура